

Oxuduğumuz bəzi əsərlər uzun müddət bizi təsir dairəsində saxladığından həmin hadisələri tez-tez xatırlayır və onu yenidən oxumaq istəyirik. Tərəddüd etmədən "Zəngəzur" romanını da belə əsərlərin sırasına yazardım. Romanı müəllif etdiyim vaxtdan xeyli zaman keçsə də, onun qəlbimdə oyatdığı təəssüratın alovu sönmək bilmir. Buna səbəb kitabın mövzusu, məzmunu və maraqlı təhkiyəsi idi. Əsər tariximizdəki qanlı hadisələrin izlərini səhifələrində elə qanlı təsvirlərlə də yaşadır. Romanın müəllifi yaradıcılığa şeirlə başlayan, sonralar dəyərli nəsr əsərləri yazan Əyyub Abasovdur. Yazıçı ağır zəhmətə qatlaşaraq "Zəngəzur" adlı ikicildlik dəyərli romanı ilə ədəbiyyat tariximizi daha da zənginləşdirib. Təəssüflər ki, indiki nəsil nə bu əsər, nə də onun müəllifi haqqında geniş məlumatla malik deyil. Çünki sovet dönmündə romanın adı dərslərdə çox xəsisliklə çəkilirdi.

Yazıçının ömür yolu qısa olub. Cəmi 52 il. Ə. Abasov erməni-müsəlman davasının ən qanlı çağında - 1905-ci ildə Zəngəzur mahalının Şəki kəndində dünyaya göz açıb. Valideynlərini, bütövlükdə nəslini bu davada itirib. Ermənilər onun doğmalarını amansızcasına qətlə yetiriblər. Kiçik yaşlarından Zəngəzurda törədilən dəhşətli faciələrin şahidi olduğundan bu qanlı olaylar onun yaddaşında dərin ıstıqları açmışdı. 1937-ci ilin tutatutundan sağ-salamat qurtaran müəllif Böyük Vətən müharibəsinin od-alovundan da keçmişdi.

Tanınmış təcizatçı Şəmitan Nəzirli ilə romanla bağlı söhbət edərkən o, çox maraqlı bir faktdan söz açdı. Dedi ki, yazıçı Əyyub Abasov görkəmli şair Səməd Vurğunun yanında olarkən ermənilərin Zəngəzurda törətdiyi qanlı hadisələrlə bağlı poema yazmaq fikrində olduğunu bildirib. Səməd Vurğun isə ona bu mövzuda poema yox, roman yazmağı məsləhət görüb. Bundan sonra yazıçı arxivlərə üz tutub, hadisələrin şahidləri ilə söhbət edib. Qanlı hadisələrlə bağlı yaddaşında olanları da sistemləşdirərək qələmə alıb. Beləcə, Zəngəzur faciələrindən bəhs edən "Zəngəzur" romanı yarandı.

Oxucuların maraqla qarşılandığı roman hissələrlə 1956-1957-ci illərdə nəşr olunub. O zaman bu əsər Ermənistanın böyük etirazla qarşılandı. Həmin ilin dekabrında isə yazıçı vəfat edib. Sanki əcəl də bu romanın bitəcəyini gözləyirmiş. Həmkarları: "İş gedərkən qəflətən ürək tutmasından keçdiyini", - deyirlər. Yazıçının belə qəfil dünyasını dəyişməsinə də nəse bir müəmma olmasa gümən ediləndir.

İşğal üzvü görəndən sonra "Zəngəzur"u gözəndən salıb, tarixi dəyərini azaltmaq məqsədilə ermənilər əridən-qabıqdan çıxaraq əsər haqqında qəzəli və sifarişli məqalələr yazdırırdılar. Romanda erməni daşnak dəstələrinin Zəngəzurda azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri soyqırımı son dərəcə əhatəli və obyektiv şəkildə işıqlandırılmışdı. Erməniləri də narahat edib qorxuya salan da bax, elə bu amildi. Ona görə də əl-ayağa düşüb mətbuat səhifələrində bir ucdan əsəri pisləyirdilər. Əslində, roman çox obyektiv yazılmışdı. Yazıçı əsərində yalnız baş verən qanlı hadisələrin bədii təsvirini verməklə kifayətlənmiş, bəzən açıq, bəzən də üstüörtülü şəkildə daşnakların qaynaqlandığını oxuculara göstərməyi bacarmışdı. Daşnakların insanlığa zidd olan niyyətlərini həyata keçirən An-

Tarix olduğu kimi

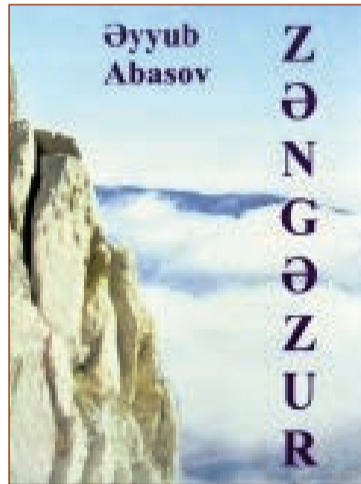
Erməniləri ciddi narahat edən əsər - "Zəngəzur"

dronik, Karo, Njde kimi daşnak qatillərin minlərlə günahsız insanın ölümünə səbəb olmuş qaniçən əməllərini qətiyyətlə ifşa etmişdi. Onların iç üzünü, gizli niyyət və məqsədlərini bütün çılpalığı ilə işıqlandırmışdı.

Romanı oxuduqca öyrənirik ki, Andronik qoşunu ilə Zəngəzura daxil olan kimi əvvəlcə buradakı ermənilərlə görüşür və belə qanlı bir plan qurur: "Müsəlman kəndlərinin biri də salamat qalmamalıdır". Tayqulaq daşnak məqsədini həyasızcasına, açıqcasına bəyan edərək: "Türkü öldürmək cinayət deyil, qəhrəmanlıqdır", - deyir. Ə. Abasov Andronikin Zəngəzurda törətdiyi qanlı müsibətləri daha da geniş və məzmunlu şəkildə qələmə almağa çalışıb. Müəllif soyqırımı hadisələrini romanın səhifələrinə bu sətirlərlə köçürüb: "1919-cu ilin yazıdır. Zəngəzur qaçqınlarının güzəranı gəldikcə pisləşirdi. Minlərlə insan səfalet içində idi. Boğazlarına keçmiş fəlakət zəncirini qırıb atmağa heç bir yol və imkan tapa bilmirdilər. On aydan artıq idi ki, Zəngəzur qaçqınları fəlakət içində çırpınırdılar. Hamı yandırılmış, viran edilmiş kəndlərinin, yurd-yuvalarının həsrətində idi. Lakin daşnakların hökmranlıq etdikləri torpağa qayıtmaq mümkün deyildi".

Əsər yazıldığı günlərdə ölkəmizin ədəbi ictimaiyyətində də böyük maraq doğurmuşdu. Erməni-müsəlman qarşıdurmasında daşnakların xalqımızın başına gətirdiyi zülmünə şahidlik edənlər romanı rəğbətlə qarşılamışlar. Hətta o vaxt Bakıda ermənicə çıxan "Qrakan Azerbecan" ("Ədəbi Azərbaycan") jurnalında A. Balayan adlı erməni də əsəri tərifləyərək onu "Xalqlar dostluğu haqqında roman" adlandırmışdı. Amma Balayan məqaləsində müəllifin azərbaycanlılara qan udduran Andronikin vəhşi simasını peşəkarcasına təsvir etdiyini yazmamışdı. Yaza da bilməzdi. Çünki erməni idi, qanında, canında daşnak ruhu dolaşırdı. Halbuki, əsər boyu tayqulaq daşnakın qanlı obrazı açıq-aydın görünürdü.

Roman Ermənistandakı kitabxanalara paylanmış və sonra da tələm-tələsik yığışdırılmışdı. Görəsən buna səbəb nə idi? Yəqin ki, buna əsas səbəb ermənilərin həqiqətdən

qorxmaları idi. Daim saxtakarlıq etməyə alışmış daşnaklar həqiqətdən oddan qorxan kimi qorxurdular. Real hadisələri, həqiqəti əks etdirməyə görə ermənilər romanın yazılmasından və nəşrindən narahat olmuşdular. Həqiqət günəşinin parlaq şəfəqləri daşnakların gözlerini qamaşdırmışdı. Yaxsa işıqdan qorxan kimi, ermənilər də həqiqətdən qorxurdular. Yazıçı böyük cəsarətlə ermənilərin xislətini, çirkinliklə dolu olan iç dünyalarını bütün çılpalığı ilə açıb göstərmişdi. Həqiqət isə ermənilərə sərf eləmədi. Çünki onlar sovet hökumətinin qılıncının dalının və qabağının kəsdiyi bir dövrdə də azərbaycanlılara qarşı kinlərinə ürəklərində gizlicə gəzdirdir, tayqulaq Andronikin ideoyaları ilə yaşayırdılar. "Zəngəzur"un erməni soyqırımı həqiqətlərini əks etdirməsi daşnakların ovqatına soğan doğrayırdı. Zəngəzurda törətdikləri soyqırımı hadisələrinin yayılmasının qarşısını almaq üçün ermənilər həqiqəti uydurduqları yalanlarla ört-basdır etməyə çalışırdılar və bəzi məqamlarda buna nail olurdular. Heç bir tutarlı səbəb göstərmədən romanın az vaxt ərzində Ermənistandakı kitabxanalardan yığışdırılması buna sübut idi. Həmin illərdə daşnaklar həm açıq, həm də gizli yollarla məqsədlərinə çatır, iyrenc ideyalarını həyata keçirirdilər.

Ermənistandakı "Zəngəzur"un kitabxanalardan yığışdırıldığı vaxtlarda Bakıda erməni yazıçı və şairlərinin kitabları böyük tirajlarla nəşr edilib kitabxanalara paylanılırdı. Nə qədər yazılmasa da, deyilsə də, nədənsə biz ermənilərin xalqımızın başına gətirdiyi faciələri yaman tez

unuduruq. Tarix boyu ermənilər bizim bu unutqanlıqımızdan öz məqsədlərinə çatmaq üçün məharətlə yararlanıblar. Elə bu gün də bunu edirlər. Doğrudur, ötən əsrin ortalarında Azərbaycan mətbuatında "Zəngəzur" romanı haqqında müsbət rəylər dərc olunub. Amma nədənsə məqalə müəlliflərindən kimse özünə əziyyət verib kitabın Ermənistanda mənfi əks-səda doğurduğunun səbəbi ilə maraqlanmayıb. Əsərin kitabxanalardan hansı səbəbdən yığışdırılmasına aydınlıq gətirilməyib. Kitabı təhlilə çəkən tənqidçilər isə daha çox iki xalqın dostluğundan, sadəcə ermənilərin məhrəbanlığından geninə-

sən. Kitabın vərəqlərindən sanki gül-çiçəklərin xoş ətri gəlir, quşların cəh-cəhi eşidilir, gözümüzün önündə bənzərsiz lövhələr canlanır. Belə anlarda özümüzü təbiətin isti və gözəl qoynunda hiss edirik.

"Zəngəzur" azərbaycanlıların erməni silahlı dəstələri tərəfindən əvvəlcədən planlaşdırılmış soyqırımına güzgü tutan, bu sahədə yaranmış ədəbi boşluğu dolduran dəyərli və qiymətli bir əsərdir. Roman ədəbiyyat tariximizin səhifələrinə minlərlə insanın ağrı-acılı taleyindən bəhs edən əsər kimi daxil olub. "Zəngəzur" qaranlıq səmada parlaq ulduz kimi görünür. Ürək ağrıdan odur ki, uzun illər bu mövzuda yazan qələmlər sındırılmış, danışan dillər susdurulmuşdu.

Andronikin törədəcəyi vəhşiliklərin planını müəllif daşnakın öz dilindən verir..."

Roman o illərdə yazılıb nəşr olunmuşdu ki, Ermənistan SSR-nin özündə və dünyanın başqa ölkələrinə səpələnmiş erməni başbülənləri guya 1915-ci ildə Anadoluda türklər tərəfindən ermənilərin soyqırımına məruz qalmasının 50 illiyinə açıq və gizli şəkildə ciddi hazırlıq görürdülər. Q. Qəribçiyanın, S. Xanzadyanın, A. Mikoyanın, İ. Baqramyanın kitablarında qaniçən Andronikin "erməni xalqının xilaskarı" obrazı yaradılırdı. Buna görə də ermənilər o ərəfədə erməni soyqırımından bəhs edən "Zəngəzur"u kitabxanalardan yığışdırırdılar. Yığışdırırdılar ki, uydurduqları yalanların üstünə həqiqət işığı düşməsin. Çünki romanda əks edilmiş həqiqət ermənilərin yalanlarını qılınc kimi kəsib doğrayırdı.

Şübhə yoxdur ki, tarixi Azərbaycan torpaqlarının hissə-hissə işğal edilib yerində heç zaman mövcud olmamış Ermənistan dövlətinin yaradılması, ilk növbədə, çar Rusiyanın hərbi-siyasi yardımı, Pyotr vəsiyyətlərinin ssenarisi əsasında mümkün olmuşdu. Kitabda bu əmil dəfələrlə xüsusi ilə vurğulanır. Ən ağırlısı odur ki, Ə. Abasovun "Zəngəzur" romanı nəşr edilən kimi üzdeyənə qədər bolşevik təkəkkürlü azərbaycanlı yazıqlar da danos yazmağa başlayıblar ki, guya bu əsər erməni və Azərbaycan xalqları arasında ədavət toxumu səpir. O vaxtlar Yazıqlar İttifaqının sədri olmuş Süleyman Rəhimov xatirələrində bu barədə ona dəfələrlə müraciətlər olduğunu qeyd etmişdi.

Böyük roman haqqında kiçik qeydlərimi tamamlayan ərəfədə "Zəngəzur"un latın əlifbası ilə yenidən nəşr olduğunu öyrəndim. Deməli, gələcək nəsillər əsəri oxuduqca daşnakların Andronikin rəhbərliyi altında 1918-ci ildə Zəngəzurda törətdiyi qırğınlarla, soyqırımı hadisələri ilə yaxından tanış olacaq və erməni qəsbkarlarına nifrətlə böyüycəklər. Müharibə şəraitində yaşadığımız indiki günlərdə bu mövzuda yazılmış əsərlərin gənclər arasında təbliğinin böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti var. Çünki düşmənlərimizi nə qədər yaxından tanısaq, onları o qədər asanlıqla məhv edərək. Gəlin erməniləri daha da yaxından tanımaq üçün tariximizi dərinləndirək. Öyrənək ki, döyüşlərdə qəsbkarları asanlıqla məğlubiyyətə uğradıb Qarabağı azad edək!

Vahid MƏHƏRRƏMOV,
"Azərbaycan Ordusu"